

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.1.21>

TWÓRCZOŚĆ KARELA ZAPA Z LAT 30–60 XIX WIEKU Z PERSPEKTYWY IMAGOLOGII LITERACKIEJ

Solomiia Kost

*starszy wykładowca Katedry Języków Obcych
Lwowskiego Uniwersytetu Handlu i Ekonomii (Lwów, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-9044-6035

e-mail: soljakost@ukr.net

Adnotacja. Karel Zap – znany czeski literat i działacz odrodzenia narodowego lat 30–60 XIX wieku. W swoich dziełach wiele pisał o literaturze, kulturze, obyczajach i życiu innych ludów słowiańskich, w szczególności Polskiego i Ukraińskiego. Na tej podstawie autor rozważa etnoimagologiczny aspekt jego twórczości, czyli literacki wizerunek etniczny życia innych narodów. W artykule wyjaśniono strukturę gatunkową etnografii literackiej, główne narodowe narracje-dyskursy i podstawy ideowo-koncepcyjne, które określiły istotę etnografii literackich. Autor udowadnia, że K. Zap, ewoluując od idei słowiańskiej wzajemności do idei narodowej, twierdził romantyczny kult tożsamości narodowej kultury innych grup etnicznych, prawo do samostanowienia narodowego. Dążył do potwierdzenia sprawiedliwości w stosunkach między Słowianami, dla niego „inny” nie był obcy, jeśli „inny” łączył miłość do ojczyzny, narodowości z szacunkiem dla wartości narodowego odrodzenia narodów słowiańskich. Na tym polegał humanistyczny sens jego literackich wizerunków etnicznych. W artykule wykorzystano metody kontaktologiczne, typologiczne, dyskursywne i podejście etnoimagologiczne.

Słowa kluczowe: K. Zap, etnoimagologia, etnoimagologia literacka, odrodzenie słowiańskie, stosunki polsko-ukraińskie, romantyzm.

KAREL ZAP'S CREATIVE ACTIVITIES IN THE 30–60s OF THE XIX CENTURY FROM THE PERSPECTIVE OF LITERARY IMAGOLOGY

Solomiia Kost

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv University of Trade and Economics (Lviv, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-9044-6035

e-mail: soljakost@ukr.net

Abstract. Karel Zap is a well-known Czech writer and figure of the Czech national revival of the 1930s and 1960s. He wrote a lot in his works about the literature, culture, customs and way of life of other Slavic peoples, including Polish and Ukrainian. On this basis, the author considers the ethno-imagological aspect of his writing, i.e. the literary ethno-mode of life of other peoples. The article clarifies the genre structure of the literary ethno-image, major national narratives-discourses, as well as ideological and conceptual principles that determined the essence of literary ethno-images. The author argues that K. Zap, evolving from the idea of Slavic reciprocity to the national idea, asserted the romantic cult of national identity of the culture of other ethnic groups, the right to national self-determination. He sought to establish justice in inter-Slavic relations, for him the “other” was no stranger, if the “other” combined love for the native, national with respect for the values of national revival of the Slavic peoples. That was the humanistic sense of his literary ethno-images. Contactological, typological, discursive methods and the ethno-imagological approach are applied in the article.

Key words: K. Zap, ethno-imagology, literary ethno-image, Slavic revival, Polish-Ukrainian relationships, romanticism.

ТВОРЧИСТЬ КАРЕЛА ЗАПА 30–60-х рр. XIX ст. З ПОГЛЯДУ ЛІТЕРАТУРНОЇ ІМАГОЛОГІЇ

Соломія Кость

*старший викладач кафедри іноземних мов
Львівського торговельно-економічного університету (Львів, Україна)*

ORCID ID: 0000-0002-9044-6035

e-mail: soljakost@ukr.net

Анотація. Карел Зап – відомий чеський літератор і діяч національного відродження 30–60-х рр. XIX ст. Він багато писав у своїх творах про літературу, культуру, звичаї та побут інших слов'янських народів, зокрема польського й українського. На цій підставі авторка розглядає етноімагологічний аспект його творчості, тобто літературний етнообраз життя інших народів. У статті з'ясовано жанрову структуру літературного етнообразу, основні

національні наративи-дискурси та ідейно-концептуальні засади, які визначили суть літературних етнообразів. Авторка доводить, що К. Зап, еволюціонує від ідеї слов'янської взаємності до ідеї національної, утверджував романтичний культ національної самобутності культури інших етносів, право на національне самовизначення. Він прагнув до утвердження справедливості у міжслов'янських взаєминах, для нього «інший» не був чужим, якщо в «іншому» поєднувалися любов до рідного, національного з повагою до цінностей національного відродження слов'янських народів. У цьому й полягав гуманістичний сенс його літературних етнообразів. У статті використано контактологічний, типологічний, дискурсивний методи й етноімагологічний підхід.

Ключові слова: К. Зап, етноімагологія, літературний етнообраз, слов'янське відродження, польсько-українські взаємини, романтизм.

Вступ. Розвиток визначення літературної компаративістики як дослідження літератури поза межами однієї країни, а також вивчення взаємовідносин між літературою, з одного боку, й іншими сферами знань і вірувань, такими як мистецтво, філософія, історія, соціальні науки, релігія тощо, – з іншого, що його запропонував Г. Ремак, закономірно спричинився до появи літературної імагології як галузі літературної компаративістики. В. Будний і М. Ільницький зазначають: «Для успіху будь-якого спілкування – міжособистісного чи міжкультурного – важливе значення мають взаємні уявлення його учасників через власне Я та через сприйняття себе іншими, так і наше сприйняття Іншого – як чужинця чи сусіда, ворога чи партнера. Комунікативно-рецепційні аспекти дедалі більше цікавлять українську та зарубіжну гуманітаристику з огляду на посилення в сучасному світі діалогічних тенденцій...» (Будний, Ільницький, 2008: 349). Один із провідних європейських компаративістів Г. Дизеринк з'ясував основні поняття імагології як галузі порівняльного літературознавства, що вивчає інші етноси й культури (Г. Дизеринк послуговується терміном «етноімагологія»).

Основна частина. К. Зап – відомий діяч чеського відродження 30–60-х рр. ХІХ ст., але його творчість виходила за суто національні межі. У ній чітко простежується кілька національних дискурсів-нарративів, особливо польський, український, іллірійський. К. Зап цікавився не лише літературним і політичним життям інших слов'янських народів, але й описував їхній побут, не обходив увагою народну творчість, заглиблювався в минувшину. Щодо знання історичного минулого, то у передмові до «Чесько-моравської хроніки» К. Зап зазначив: «Благородним є завдання національної хроніки, яка після Біблії повинна бути в кожній родині, а кожен син і донька повинні з неї дізнаватися про долю вітчизни, про діяльність предків, про їхню мораль і спосіб життя» (Зап, 1862: 1). Окремо треба відзначити роль літератури в літературному етнообразі «іншого». Література кожного народу – не лише важливий елемент національного життя, але й засіб формування та збереження національної ідентичності, вона й дає ключ до розуміння національного характеру, самобутності народу, його історичних імперативів і прагнень. Саме тому, аналізуючи літературний етнообраз слов'янських народів у творчості К. Запа, потрібно брати до уваги і його зацікавлення їхньою літературою. Усе це цілком узгоджувалося із концепціями романтизму означеного періоду. На цій підставі можна стверджувати, що є багатий джерельний матеріал для дослідження етноімагологічного аспекту його творчості (чи дослідження цієї творчості як літературної рецепції інших національних літератур). На жаль, теоретики й історики літератури мало писали про К. Запа. Є принагідні згадки про К. Запа у словацького дослідника М. Мольнара, в українських – П. Гонтара, М. Кріля, В. Моторного; публікації, що стосуються окремих періодів і проблем творчості К. Запа, є й у чеських науковців Ї. Горака, В. Гостічки, К. Паулі, Л. Фейгла. Дослідження творчості К. Запа як літературної імагології, як літературної репрезентації інших етносів і їхніх культур зумовлене розвитком сучасного порівняльного літературознавства.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей відображення іншонаціональних смислів, нарративів у контексті літературної етноімагології.

Завдання, які потрібно виконати: з'ясувати жанрову структуру публікацій, у яких відображено життя інших етносів, основні напрями та ідейно-концептуальні особливості відображення цього життя.

Численні праці К. Запа стосувалися різних галузей (літературознавства, історії, мистецтвознавства, краєзнавства, археології, географії), різних сфер життєдіяльності (науки, освіти, літератури, мистецтва тощо). Це спонукало К. Запа до осмисленого й оптимального вибору жанру своїх публікацій. Потрібно зважити на ту обставину, що романтизм зруйнував жанрову канонічність та ієрархію, яку культивував класицизм. Це давало змогу літераторам доби романтизму почуватися вільними у жанровому втіленні об'єкта відображення. У жанровому відношенні цікава уже перша велика праця К. Запа «Дзеркало життя Східної Європи» (1843–1844) (він був упорядником цієї антології), перші два томи якої мали спільну назву «Картини, повісті, анекдоти з національного і суспільного життя». Назва не повністю відтворює жанровий спектр цих творів, бо К. Зап переклав і відредагував тексти іншомовних авторів, серед яких були і фейлетони, і репортажі. К. Зап зазначав у передмові: «Перша мета цього твору – повчальна. Займаючись уже упродовж багатьох років вивченням життя слов'янських народів, я бажав би якнайшвидше ознайомити наших читачів із країнами Східної Європи, народами, які найбільш споріднені з нами, з їхнім суспільним життям, характером, звичками та звичаями, з їхньою долею й історичними пам'ятками» (Зап, 1843: V). Визначальним для К. Запа був не географічний топос, а дихотомія «свій – чужий», притаманна літературній етноімагології. Ще яскравіше це проявилось у третій частині «Дзеркала життя Східної Європи» – у «Мандрівках і прогулянках по Галицькій землі», бо автором цих подорожніх нарисів був уже сам К. Зап. Етноімагологічний контекст нарисів як жанру був складний, оскільки мультикультурна Галичина була частиною не лише імперії, але і Європи. Описуючи життя основних етносів Східної Галичини, К. Зап керувався не лише дихотомією «свій – чужий», а й категорією «іншого» – це все ж був для К. Запа інший світ, у якому він

намагався показати суттєві й особливі національні коди, маркери. «Своїм» тут було те, що незалежно від національного походження узгоджувалося із гуманістичним світоглядом автора, «чужим» – навпаки. Жанрові особливості подорожніх нарисів К. Запа – це поєднання фіксації, скрупульозного опису з осмисленням, що можна класифікувати як повноту авторського бачення. Саме в цьому проявлялася ідентичність автора, котрий, сприймаючи «іншого», ідентифікував себе. У «Мандрівках і прогулянках по Галицькій землі» К. Зап передав свої враження від мандрівок селами та містечками, описав побут, звичаї польського й українського етносів (меншою мірою – єврейського). За жанром ці публікації – подорожні нариси. Так, в одному із розділів «Мандрівок і прогулянок по Галицькій землі» К. Зап детально описав святкування Різдва в українців. Він зазначав: «Обряди східнослов'янської церкви (греко-католицької) у кожного, хто народився і виховувався на заході європейської рівнини, спочатку якщо і не захоплення, то все ж інтерес викличуть» (Зап, 1844: 121). Інший розділ К. Зап присвятив опису різдвяних звичаїв у поляків: «Підлога була вистелена сіном, у кожному із чотирьох кутів кімнати стояли снопи невимолоченої пшениці; в середині накритий довгий стіл, а на ньому під обрусом хрустіло сіно. <...> Господар і господиня беруть посвячену оплату <...>, спершу підходять до старшого у родині та із синівською шанобливістю відламують оплату та з'ївши її, бажають добра та здоров'я» (Зап, 1844: 69).

Одним із поширених жанрів у творчості К. Запа був і краєзнавчий нарис. У контексті літературної етноїмагології треба відзначити його публікації про Львів у журналі «Casopis Ceského museum» 1845 р., де вийшла друком значна за обсягом праця «Спогади про Львів». У цій публікації автор поєднав опис Львова з розповіддю про його мешканців, описав святкування Великодня. Але був ще один важливий момент – К. Зап цікавився громадським і політичним життям мешканців багатонаціонального Львова, бо він, як і раніше, однаковою мірою ставився до польського етносу й українського. В описі міста ми бачимо не дескриптивний підхід, а есенціалістський, аналітичний, намагання зрозуміти історичну суть Львова як тексту і концепту, семантичне поле якого охоплює історичні, мистецькі, а головне – національні пласти.

У літературному відображенні життя іншого етносу важливе місце посідає такий жанр, як огляд. Це був переважно огляд польського літературного життя. У контексті літературної етноїмагології, на нашу думку, варто розглядати і переклади К. Запа з польської, російської, української мов – вони теж свідчили про життя в національному сенсі «іншого». Скажімо, переклад К. Запа «Тараса Бульби» М. Гоголя свідчив про його захоплення українською стихією. Етологічна повість «Гальшка, княжна з Острога» стосується історичного минулого двох етносів – українського й польського (К. Зап написав цю повість, спираючись на польські джерела).

Можна виокремити кілька національних дискурсів у літературному відображенні життя інших етносів. Незначним був німецький дискурс (К. Зап народився, до речі, в німецькомовній родині, але став національно свідомим чехом), проте у працях про Прагу («Опис столиці Королівства чеського Прагу», «Прага. Опис королівського міста Праги для іноземців і місцевих», «Путівник по Празі») він послідовно і наполегливо наголошував на чеському походженні міста, на його значенні в утвердженні та збереженні національної ідентичності. Важливо, що К. Зап, усвідомивши себе національно, основні свої твори писав лише чеською мовою.

Іллірійський «слід» у творчості К. Запа зумовлений дружбою з найвідомішим поетом іллірійського руху Станком Вразом. У слов'янському світі ілліризм підтримували, хоча серби були його опонентами. Листування К. Запа та Станка Врза свідчить, що однією з передумов зближення двох літераторів і діячів було прагнення до справедливості у міжслов'янських взаєминах. У листах до Станка Врза К. Зап відзначав окремі риси польського й українського національних характерів, описував настрої польського суспільства у Східній Галичині. У журналі Станка Врза «Kolo» К. Зап помістив огляд польської літератури.

К. Зап цікавився й російською літературою і просив К. Гавлічка-Боровського (теж діяча чеського національного відродження) присилати йому з Москви літературні огляди, які він хотів використати у «Дзеркалі життя Східної Європи». Проте К. Гавлічек-Боровський був невисокої думки про російське життя, не завжди слушно, на жаль, оцінював і російську літературу (про це він писав у листах до К. Запа). Деспотична, із кріпацтвом Росія для К. Гавлічка-Боровського (а під його впливом, очевидно, і для К. Запа) була «іншою» не лише в національному сенсі – вона була чужою (на відміну, наприклад, від решти слов'янських народів) у ментальному та ціннісному відношенні, а тому сприймати її як близьку слов'янську націю було небезпечно, на його думку, саме з огляду на формування національної ідентичності.

Значний за обсягом український наратив у творчості К. Запа. Він проживав у Львові упродовж 1836–1845 рр. У зв'язку з цим І. Франко у статті «Літературне відображення полудневої Русі і Ян Коллар» відзначив роль двох «світлих мужів» – К. Запа та Я.П. Коубка, котрі теж спричинилися до літературного відродження галицьких українців. Їхні пошуки національної ідентичності були близькі для К. Запа, він симпатизував слов'янофільству «Руської Трійці». К. Зап сприймав галицьких українців як окремий від поляків народ, що для нього означало й окремішність мови. З великою симпатією він описував у «Мандрівках і прогулянках по Галицькій землі» український побут, звичаї, любив слухати українські народні пісні. Усе це привертало увагу К. Запа не лише своїм естетичним і духовним рівнем, але й тим, що це було своєрідним кодом української ідентичності. Співчутливе ставлення до галицьких українців було зумовлене послідовним тлумаченням К. Запом концепції слов'янської взаємності (прихильником якої ще тоді К. Зап був) і гуманістичними ідеалами чеського романтизму доби відродження.

Завдяки К. Запові члени «Руської Трійці» мали змогу друкуватися в чеських журналах. Зацікавленість К. Запа українським питанням у Східній Галичині, його бажання впровадити український дискурс

у слов'янський контекст підтвердилася й тим, що він перекладав твори українських авторів (І. Вагилевича, І. Головацького) або тих авторів, твори яких стосувалися українських реалій («Коліївщину», «Степи» польського поета і критика М. Грабовського, «Тараса Бульбу» М. Гоголя). Український дискурс у творчості К. Запа можна доповнити й тим, що за його сприяння в роботі Слов'янського з'їзду у Празі (1848) взяла участь і делегація від галицьких українців (К. Зап працював із ними в одній секції).

Найпомітніший літературний етнообраз у творчості К. Запа – польський. Такий висновок можна зробити на підставі перших двох томів «Дзеркала життя Східної Європи», де були публікації переважно польських авторів і де йшлося про життя польського етносу. Змістовним є літературний етнообраз польського життя і в «Мандрівках і прогулянках по Галицькій землі». За обсягом він більший, ніж український. На тлі українсько-польських взаємин, порівнюючи побутове, суспільне життя українців і поляків, К. Зап відзначав і негативні моменти у спілкуванні двох слов'янських народів, але він бажав одного – щоб ці народи жили у злагоді. Зокрема, К. Зап із захопленням розповідав про свого приятеля Р..., який постав перед читачами як ідеальний образ правдивого поляка. Симпатії до поляків були зумовлені кількома чинниками: 1) польська література мала високий авторитет у слов'янському світі завдяки А. Міцкевичу, Ю. Словацькому, Ю. Крашевському; 2) увага до польського питання (до культури й літератури зокрема) значно зросла в Європі після повстання 1830–1831 рр.; 3) К. Зап познайомився з польськими діячами слов'янофільського напрямку у Львові; 4) ще одна причина полягала в тому, що, перебуваючи у Львові, К. Зап одружився із Г. Вішньовською, яка належала до польського шляхетського роду (згодом вона теж стала літератором і діячем чеського відродження). Польська література була могутнім чинником національної самосвідомості та вагомим елементом польського життя. У Львові К. Зап вивчив польську мову, заглибився в дослідження історії польської культури й літератури та почав писати відповідні огляди у чеських журналах «Květu», «Česká včela», «Vlastimil», «Časopis Českého muzeum». В останньому він надрукував низку літературних оглядів: «Короткий огляд найновіших творів польської літератури» (1838), «Польська література» (1839), «Найновіші польські твори» (1839), «Огляд сучасної польської літератури аж до 1842 року» (1844), надрукував статтю «Про духовне і поетичне життя польського народу» (1840). К. Зап дуже високо оцінював здобутки польської літератури. Провідним польським поетом він вважав А. Міцкевича та поетів «української школи» – Б. Залеського, С. Гошинського, А. Мальчевського. К. Зап добре розумів націєвірне значення польської літератури. Ще як прихильник концепції слов'янської взаємності Я. Коллара, він критично ставився до месіанської ідеї польської літератури, але зрозумів цю ідею тоді, коли від ідеї слов'янської дійшов розуміння суспільної ваги ідеї національної.

Висновки. Підсумовуючи, можна зробити такі висновки: 1) у творенні літературного етнообразу життя інших етносів у творчості К. Запа можна виокремити такі жанри, як подорожній, краснорічний і мистецтвознавчий нариси, огляд (переважно літературний), етологічна повість («Гальшка, княжна з Острога»). Як упорядник і перекладач К. Зап в антології «Дзеркало життя Східної Європи» зібрав анекдоти, фейлетони, подорожні нариси, репортажі; 2) найпомітнішими у творчості К. Запа були літературні етнообрази життя польського й українського етносів; 3) літературні етнообрази життя слов'янських етносів у творчості К. Запа позначені романтичними уявленнями про національну самобутність як народів, так і національних культур, проте це не завадило К. Запові описувати правдиво й об'єктивно; К. Зап не уникав негативних моментів у міжслов'янських взаєминах, але він утверджував право кожного народу на національне самовизначення та відшукував спільні ціннісно-сміслові орієнтири; «інший» у слов'янському світі не був для нього «чужий»; національна ідея й національна самобутність мали для К. Запа універсальне значення.

Список використаних джерел:

1. Будний В., Ільницький М. Порівняльне літературознавство: підручник. Київ : Видавн. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 430 с.
2. Zap K. Česko-moravská kronika. Praha : Nákladem kněhupectví I.L. Kober, 1862. Kn. 1. 1086 s.
3. Zap K. Cesty a procházky po Halické zemi. Zrcadlo života na východní Evropě. Praha : Pospíšilova knihtiskárna, 1844. Sw. III. 235 s.
4. Zap K. Obrazy, powěsti a anekdoty z národního a společenského života. Zrcadlo života na východní Evropě. Praha : Pospíšilova knihtiskárna, 1843. Sw. I. 171 s.

References:

1. Budnyi V., Ilynytskyi M. (2008) Porivniálne literaturoznauvstvo: pidruchnyk. [Comparative literature studies]. Kyiv: Vydavn. dim "Kyievo-Mohylianska akademiia". 430 s [in Ukrainian].
2. Zap K. (1862) Česko-moravská kronika. Praha: Nákladem kněhupectví I. L. Kober. Kn. 1. 1086 s [in Czech].
3. Zap K. (1844) Cesty a procházky po Halické zemi. Zrcadlo života na východní Evropě. Praha: Pospíšilova knihtiskárna. Sw. III. 235 s [in Czech].
4. Zap K. (1843) Obrazy, powěsti a anekdoty z národního a společenského života. Zrcadlo života na východní Evropě. Praha: Pospíšilova knihtiskárna. Sw. I. 171 s [in Czech].